

'Zo meen ik hoe Westerbork was'

Interview Pauline Micheels

Hoe leefden, dachten en voelden de 18.000 kinderen die werden weggevoerd uit Westerbork?

Historica Pauline Micheels schreef een novelle over een Joods jongetje van elf.

Door **Michel Krielaars**

Soms kan een historicus alleen gissen hoe mensen in het verleden in een bepaalde situatie leefden. Gewoon omdat er geen verslag van is gedaan. Het overkwam Pauline Micheels, voormalig medewerker van het toenmalige Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie en naar eigen zeggen „aardig thuis in de geschiedenis van de Joden in de eerste helft van de vorige eeuw.”

Ze wilde weten hoe Joodse kinderen tijdens de Duitse bezetting in doorgangskamp Westerbork leefden, dachten en voelden. Maar ook al is er dankzij Ety Hillesum, Philip Mechanicus en Mirjam Bolle veel over Westerbork bekend, van de kinderen die er zaten weten we vrijwel niets. „Westerbork is alleen beschreven door volwassenen”, zegt Micheels in de tuin van haar Amsterdamse huis. „Maar van de wijze waarop hoe de 18.000 kinderen die via Westerbork zijn afgevoerd dat kamp hebben beleefd, hebben we amper informatie, omdat van hen nauwelijks iemand is teruggekomen. We hebben hoogstens wat briefkaarten of een tekening, verstuurd aan familie of kennissen. Als ze al een dagboek hadden, hebben ze dat meegenomen.”

Daarom besloot Micheels zelf een dagboek van een 11-jarig Joods jongetje in Westerbork te schrijven, *Vandaag. Een oorlogsnovelle*. Het boekje is in nuchtere stijl geschreven en leest als een indringend, waargebeurd verslag. „Ik wilde een monument maken voor al die kinderen. Dat heb ik gedaan in de vorm van een dagboek van een van hen. Ik probeer daarin weer te geven wat hij zag en dacht en beleefde. Ik denk dat veel kinderen het zo hebben ervaren.”

Met die fictieve vorm betreedt Micheels een risicovol pad. Want door zo'n gevoelig thema zoveel jaar na dato in fictie te gieten, loop je het gevaar ervan beschuldigd te worden het verleden te banaliseren. Het overkwam de Duitse schrijver W.G. Sebald (1944-2001) met zijn *Austerlitz*, een roman over een dolende Joodse oorlogsoverlevende. Sebald werd overgoten met kritiek, ook omdat hij, anders dan Micheels, niet-Joods was.

„Met die kritiek ben ik het niet eens. Al herken ik het wel, want ik heb vergelijkbaar commentaar gehad. En al werd het woord banaal niet gebruikt, wel vonden ze dat je over zo'n onderwerp geen fictie kon schrijven. Een kennis van me had weinig van het boek begrepen en was er zelfs een beetje boos over. Later stuurde hij een mail waarin stond: 'Het is dat je laatst vertelde dat je zelf Joods bent. Nu vind ik het acceptabel.'

„Ik begrijp daar niets van. Als je zelf Joods bent, mag je zoiets wel schrijven, maar als je het niet bent, zou je je daarin niet mogen inleven om er iets geloofwaardigs en moois over te maken. „Met *Vandaag* wilde ik iets doen wat ik niet eerder had gedaan: iets schrijven waarvoor ik me niet hoefde te verantwoorden en ik niet in een noot hoefde te vermelden waar ik het vandaan had. Maar vooral wilde ik proberen om vanuit mijn optiek te vertellen hoe ik meen dat het in Westerbork is geweest.”

Kwam uw kennis als historicus u daarbij van pas?

„En een gezond verstand. Ik denk dat veel mensen Westerbork niet kunnen begrijpen. Het is in feite ook niet te begrijpen. Maar ik ben er desondanks van overtuigd dat het kampleven ook iets ontzettends simpels had, namelijk dat het leven er gewoon doorging. De mens wil altijd dat zijn leven doorgaat, want morgen is er weer een nieuwe dag. Dat geldt ook voor dat jongetje uit mijn boek. Hij moet in Westerbork ook naar school, speelt ook met zijn tennisballen en wil ook schaken. Als hij beseft dat hij in het kamp geen vriendjes meer heeft, zoekt hij nieuwe.”

Maar in werkelijkheid was in Westerbork niets gewoon.

„Het was een façade van gewoonte. Dat is ook het knappe van wat de Duitsers er gecreëerd hebben door zo'n idiote stad vol mensen te scheppen, die je in stapelbedden onderbrengt en die je het idee geeft dat het leven doorgaat. En dat er in die stad belangrijke mensen bestaan en minder belangrijke. Het jongetje heeft dat allemaal niet door want dat is net als vroeger.”

Had u zelf familie in Westerbork?

„Ja, maar die is niet teruggekeerd. Ik kom uit een gezin zonder neefjes en nichtjes. Ik had nog één oma, dat was al meer dan in veel andere Joodse gezinnen. Maar wat je niet hebt, mis je niet. De oorlog was wel vaak bij ons thuis aanwezig. Het was altijd zo van 'voor de oorlog, in de oorlog, na de oorlog'. Dat ik bij Oorlogsdocumentatie terecht kwam was in zekere zin geen toeval. De oorlog heeft me van jongs af aan mateloos geïntrigeerd.”

Uw verteller is een serieus ventje van bijna twaalfjaar oud, met een goed waarnemingsvermogen. Hij wordt in de loop van het boek, dat zich in veertig dagen afspeelt, snel volwassen.

„Bij kinderen in oorlogssituaties raakt het proces van volwassen worden in een stroomversnelling. Ze krijgen zo veel indrukken op zich af dat ze sneller rijpen dan kinderen die niet in zo'n situatie terecht komen. Datzelfde gevoel had ik toen ik dit jongetje beschreef. Hij is enig kind en hield ook al toen hij kleiner was zijn ogen goed open.”

Polen is voor dat jongetje het donkere, het onbekende. Ook dat beseft hij al gauw.

„In het kamp verdwijnt geleidelijk aan iedereen om hem heen. Zijn moeder, die in Amsterdam bij de Joodsche Raad werkte, weet veel beter dan hij hoe er met mensen gesold wordt. Maar ze vertelt hem dat niet. Op zijn beurt zwijgt hij over pijnlijke zaken waarmee hij zijn moeder zou kunnen kwetsen. Over het lot van zijn vader bijvoorbeeld. Waar is die toch in Godsnaam gebleven? Zijn moeder is er verdrietig over. Het jongetje voelt daardoor goed aan dat ze mis-

Ik wilde iets schrijven waarvoor ik me niet hoefde te verantwoorden

schien wel een idee heeft waar haar man is, maar hij vraagt het niet en kan er zelfs niet over schrijven. Zoals er zoveel is waar hij niet over kan en wil schrijven.”

Micheels vertelt dat in *Vandaag* ook dingen terecht zijn gekomen, die ze wel eens gezegd wilde hebben.

„Als het een geschiedenisboek was geweest, had ik dat nooit kunnen opschrijven”, zegt ze.

Geeft u eens een voorbeeld?

„Ik wilde de verhalen van en over bepaalde mensen die ik heb gekend vastleggen, zodat ze bewaard blijven als ik er zelf niet meer ben. Zo als bij het personage van tante Clara, dat gebaseerd is op mijn oudtante, die de oorlog heeft overleefd. Ze heeft zoiets verschrikkelijks meegemaakt, dat het niet te beschrijven is.”

Wat is er gebeurd?

„Het staat wel in het boek, maar niet met zoveel woorden. Het drama van een gezin dat op 14 mei 1940 vergif inneemt. Vader, moeder en hun kind, het kind waar ze veertien jaar op hadden gewacht, dat heel kostbaar was. En wat gebeurt er? De ouders overleven het en het kind niet. Zo begint de oorlog voor de familie van mijn moeder: met de begrafenis van dat kind, een dag na de begrafenis van de broer van mijn moeder die als militair in de oorlogsdagen is gesneuveld. Midden in de oorlog wordt de man van mijn tante opgepakt en in het huis van bewaring in Amsterdam opgesloten. Daar neemt hij opnieuw een gifpil. En dan blijft mijn tante, tante Clara, alleen over en belandt in Westerbork.”

Wat heeft u er nog meer in gestopt?

„Het allerbelangrijkste is het dilemma van het wel of niet onderduiken. Mijn moeder kon vroeger wel zeggen: ‘Het was ook zo stom dat ze niet zijn ondergedoken.’ Maar toen ik zelf ouder werd en me meer in de oorlog verdiepte, begon ik te twifelen aan die vanzelfsprekendheid. Ik ben tot de slotsom gekomen dat onderduiken helemaal niet zo eenvoudig was en er veel verschillende dingen een rol bij speelden. Zoals de wens om bij elkaar te blijven - ik heb het laatst nog met mijn kinderen gehad over hoe het voor een kind was om weggebracht te worden. Mijn jongste zoon zei: ‘Ik had dat nooit gedaan, ik was bij jou gebleven.’ Dat vond ik zo'n goede opmerking. Zo ging het natuurlijk in legio gevallen. En ook dat is iets wat je je niet voor kunt stellen. Daarom laat ik de moeder van het jongetje ook zeggen over haar besluit om niet onder te duiken: ‘Ik dacht dat ik er goed aan deed, ik zit bij de Joodse Raad, ik heb die Sperre, dat geeft me een zekere bescherming, we blijven bij elkaar.’ Eenmaal in Westerbork heeft ze daar spijt van.’

En dan was er nog een ander element dat u in uw boek belicht. Dat van Joden die soms tot enkele jaren vóór de oorlog nauwelijks of niet wisten dat ze Joods waren.

„Mijn vader was Joods opgevoed, had z'n barmitzwa gedaan. Maar mijn moeder wist echt helemaal van niets, net zoals het jongetje in *Vandaag*. In Westerbork moet hij naar school waar hij ook Joodse les krijgt en komt hij een rabbijn tegen met wie hij aan de praat raakt. Zijn moeder zegt: ‘Nu heb je een rabbijn de hand geschud en we hebben juist altijd geprobeerd je van die rabbijnen weg te houden.’”

Sommige van uw personages zijn heel optimistisch. Maken die mensen zichzelf iets wijs?

„Ik heb een briefkaart van mijn tante, de zuster van mijn vader, Mirjam, waarop ze uit Westerbork aan mijn oma schrijft: ‘Ach, ik ben nu eenmaal altijd een optimistisch mens, dat heb ik van vader geërfd. Het komt vast allemaal weer goed over een tijdje.’”

Het doet denken aan het omstreden boek ‘Wij weten niets van hun lot’ van historicus Bart van den Boom, die beweert dat veel Joden en niet-Joden weinig van de Endlösung wisten.

„Ik ben een fan van dat boek. Ik geloof Van den Booms critici niet als ze zeggen: in feite wist iedereen het. Nee, niemand ‘wist’ het. De mensen die later zeiden dat ze het wisten moeten heel pessimistisch van aard zijn geweest om zich zo iets gruwelijks voor te stellen. Dachau, Buchenwald, mensen doodslaan, Joden en communisten aanpakken, dat was allemaal bekend. Maar de Endlösung? Dat kon niemand weten, dat was totaal onvoorstelbaar.

„Daarom vind ik dat Van den Boom een goed boek heeft geschreven. Zijn critici hebben een enorme argwaan naar de motieven van anderen. Zo zit ik niet in elkaar, ik ben ook niet zo opgevoed. Misschien dat ik daardoor zo'n boek kon schrijven.”

Pauline Micheels: *Vandaag. Een oorlogsnovelle*. Prometheus Bert Bakker, 120 blz. € 16,95.

FOTO: MERLJIN DOOMERNIK

Pauline Micheels: 'Het was een façade van gewoonheid'
